TIJORAT BANKLARIDA LIZING AMALIYOTINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Ilmiy rahbar: Sadikov Zafarbek Adilbekovich
Andijon davlat texnika instituti katta o‘qituvchisi
Xursanbekov Fayzullo Jaxongir o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
“Bank ishi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarida lizing amaliyotining hozirgi holati, uning iqtisodiyotdagi o‘rni va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Lizing – korxonalarni asbob-uskunalar, texnika va transport vositalari bilan ta’minlashning muhim moliyaviy vositasi bo‘lib, ayniqsa kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun katta ahamiyatga ega. Maqolada lizing operatsiyalarini takomillashtirish, normativ-huquqiy asoslarni yaxshilash va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ushbu xizmat turining samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda lizing bozorining rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi muammolar va ularni bartaraf etishning ilg‘or xorijiy tajribalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: lizing, tijorat banklari, lizing amaliyoti, moliyaviy lizing, operativ lizing, lizing shartnomasi, qoldiq qiymat, amortizatsiya, raqamlashtirish, lizing portfeli, ikkilamchi bozor, subsidiyalash.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotda tijorat banklarining faoliyat doirasi an’anaviy kreditlashdan tashqariga chiqmoqda. Banklar tobora ko‘proq lizing, faktoring, forfeyting va boshqa moliyaviy xizmatlarni taklif qilmoqda. Ayniqsa, lizing amaliyoti real sektorni moliyalashtirishning samarali vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Lizing – bu uzoq muddatli ijara munosabatlari bo‘lib, unda lizing beruvchi (bank

yoki maxsus kompaniya) lizing oluvchiga (korxona yoki tadbirkor) kerakli asbob-uskuna, transport vositasi yoki boshqa mulkni ma’lum muddatga ijaraga beradi va muddat tugagach, mulk lizing oluvchining mulkiga o‘tishi yoki qaytarilishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasida lizing faoliyati Markaziy bankning 2007 yil 30 iyundagi “Tijorat banklarida lizing operatsiyalarini amalga oshirish va ularning buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to‘g‘risida”gi nizomi bilan tartibga solinadi. Ushbu maqolada tijorat banklarida lizing amaliyotining hozirgi holati, uning oldidagi to‘siqlar va kelgusidagi rivojlanish istiqbollari yoritiladi.

Asosiy qism. Lizing operatsiyalari tijorat banklari uchun nisbatan yangi, ammo tez rivojlanayotgan xizmat turi hisoblanadi. Lizingning asosiy afzalligi shundaki, tadbirkor katta miqdordagi mablag‘ni birdan to‘lamasdan, zarur asbob-uskuna yoki texnikani oladi va undan foydalanib daromad topadi. Bank esa, o‘z navbatida, barqaror foizli daromadga ega bo‘ladi. Lizing moliyaviy va operativ turlarga bo‘linadi. Moliyaviy lizingda shartnoma muddati lizing obyektining foydali xizmat muddatining 80 foizidan kam bo‘lmasligi kerak. Amaldagi nizomga ko‘ra, lizing obyektining xizmat muddati O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 23-moddasida belgilangan amortizatsiya normalari asosida hisoblanadi. Bunda lizing oluvchi shartnoma tugagach, mulkni qoldiq qiymat bo‘yicha sotib olish huquqiga ega. Operativ lizingda esa shartnoma muddati qisqaroq bo‘lib, mulk lizing beruvchiga qaytariladi.

Tijorat banklari uchun lizing bir necha jihatdan foydalidir. Avvalo, lizing banklarga uzoq muddatli va barqaror foizli daromad keltiradi. Shuningdek, lizing obyekti garov sifatida qolgani uchun bank risklarni kamaytiradi. Bundan tashqari, lizing orqali banklar o‘z mijozlar bazasini kengaytiradi va ularga qo‘shimcha xizmatlar (masalan, sug‘urta, konsalting) taklif qilishi mumkin. Shu bilan birga, lizing kreditga

nisbatan bir qator afzalliklarga ega: lizing oluvchi katta boshlang‘ich kapital talab qilmaydi, lizing to‘lovlari korxona xarajatlariga kiritiladi va soliq solinadigan bazani kamaytiradi, shuningdek, lizing obyekti tezroq amortizatsiya qilinishi mumkin.

O‘zbekiston bank tizimida lizing xizmatlari 2000-yillarning boshidan joriy etila boshlangan. Dastlab bu xizmat asosan davlat banklari tomonidan taklif qilingan bo‘lsa, keyingi yillarda xususiy va xorijiy kapital ishtirokidagi banklar ham lizing operatsiyalarini faol yo‘lga qo‘ymoqda. Bugungi kunda eng yirik lizing portfeli “O‘zsanoatqurilishbank”, “Asakabank”, “Hamkorbank” va “Agrobank” kabi banklarga to‘g‘ri keladi. Lizing obyektlari asosan qishloq xo‘jaligi texnikasi, yengil va yuk avtomobillari, qurilish mexanizmlari va ishlab chiqarish uskunalaridan iborat. Biroq mavjud lizing amaliyoti salohiyatdan ancha past darajada qolmoqda. Xalqaro lizing assotsiatsiyasi (Leaseurope) ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda YaIMga nisbatan lizing hajmi atigi 0,5-1 foizni tashkil etadi. Rivojlangan davlatlarda (Germaniya, AQSh, Yaponiya) bu ko‘rsatkich 3-5 foizga yetadi. Shuningdek, lizing operatsiyalarining asosiy qismi (80% dan ortig‘i) moliyaviy lizing turiga to‘g‘ri keladi, operativ lizing deyarli rivojlanmagan. Bu holat lizing xizmatlarining tor doirasi va moslashuvchanlikning pastligidan dalolat beradi.

Tijorat banklarida lizing amaliyotining to‘liq rivojlanmasligiga bir necha omillar sabab bo‘lmoqda. Normativ-huquqiy bazadagi kamchiliklarni alohida qayd etish kerak. Lizing shartnomalarini tuzish, ro‘yxatga olish va ijro etish jarayonlari murakkab va vaqt talab etadi. Sud amaliyotida lizing kelishuvlari bo‘yicha nizolarni hal qilishning yagona tizimi mavjud emas. Yana bir muhim to‘siq – lizing obyektlarining ikkilamchi bozori yomon rivojlangan. Bank lizing obyektini olib qo‘ygan taqdirda, uni tez va qulay narxda sotish imkoniyati cheklangan, bu esa banklar uchun qo‘shimcha xavf tug‘diradi. Bundan tashqari, lizing oluvchi korxonalarning aksariyati uzoq

muddatli prognoz va moliyaviy hisobot berishga tayyor emas. Kichik biznes subyektlari va jismoniy shaxslar lizing mexanizmlari haqida yetarli ma'lumotga ega emas. Banklar lizing operatsiyalarini kreditlashdan ko'ra xavfliroq deb baholaydilar, chunki lizing obyekti vaqt o'tishi bilan eskiradi va uning qiymati pasayadi. Makroiqtisodiy omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Masalan, 2020-2021 yillardagi pandemiya va 2022 yildan keyingi geosiyosiy beqarorlik lizing bozorida pasayishga olib keldi. Inflyatsiyaning yuqori sur'atlari va milliy valyuta kursining o'zgarishi uzoq muddatli lizing shartnomalarini tuzishni qiyinlashtiradi. Banklar o'z resurslarini asosan qisqa muddatli kreditlarga yo'naltirishni afzal ko'radi.

Yuqoridagi muammolarni hisobga olgan holda, tijorat banklarida lizing amaliyotini rivojlantirishning bir necha istiqbolli yo'nalishlari mavjud. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish lozim. Hozirgi kunda lizing shartnomalari muddati, amortizatsiya normalari va garov talablari to'g'risidagi qoidalarni yanada soddalashtirish talab etiladi. Jumladan, qishloq xo'jaligi uchun 10 yilgacha bo'lgan lizing shartnomalari imkoniyati mavjud, ammo boshqa sohalar uchun ham uzoq muddatli lizing mahsulotlarini joriy etish zarur. Qonunchilikda lizing shartnomalarini notarial tasdiqlash talabini yumshatish va elektron shaklda tuzish imkoniyatini kengaytirish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, lizing obyektlarini olib qo'yish va sotish bo'yicha soddalashtirilgan sudgacha tartibni joriy etish kerak.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish ham istiqbolli hisoblanadi. Lizing jarayonlarini raqamlashtirish – onlayn ariza topshirish, elektron hujjat aylanishi, masofaviy monitoring tizimlari – lizing operatsiyalarining tezligi va shaffofligini oshiradi. Bu nafaqat mijozlar, balki banklar uchun ham qulaydir. Masalan, sun'iy intellekt asosida ishlovchi kredit skoring tizimlari lizing oluvchining to'lov qobiliyatini tez va ishonchli baholash imkonini beradi. Raqamli platformalar orqali lizing

obyektlarining joylashuvi, holati va ishlatilishini real vaqt rejimida kuzatib borish mumkin.

Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish zarur. Bunga lizing foizlarini subsidiyalash, lizing operatsiyalari uchun soliq imtiyozlari berish va davlat kafolati ostidagi lizing dasturlarini yaratish kiradi. O‘zbekistonda “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” doirasida kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash maqsadida qator imtiyozlar joriy qilingan. Shunga o‘xshash imtiyozlarni lizing sohasiga ham tatbiq etish – masalan, lizing to‘lovlarini QQSdan ozod qilish yoki ularni xarajatlarga to‘liq kiritish imkonini berish – bozorni jonlantiradi.

Banklar lizing mahsulotlarini diversifikatsiya qilishlari kerak. Ayni paytda asosan transport va qishloq xo‘jaligi texnikasi lizingga berilmoqda. Istiqbolda IT-uskunalar, tibbiy asboblar, sanoat robotlari, 3D printerlar, energiya samarador texnologiyalar va hatto intellektual mulk obyektlari (dasturiy ta’minot, patentlar)ni lizingga berish yo‘lga qo‘yilishi mumkin. Bundan tashqari, qayta lizing (sale-and-leaseback) operatsiyalarini rivojlantirish – korxona o‘ziga tegishli mulkni sotib, keyin uni lizingga qaytarib oladi – aylanma mablag‘larni ko‘paytirishning samarali usuli hisoblanadi.

Moliyaviy savodxonlikni oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish muhim. Tadbirkorlar lizingning kreditdan farqini, qanday hollarda lizing foydaliroq ekanini va qanday hujjatlar kerakligini bilishlari kerak. Banklar o‘z veb-saytlarida va filiallarida lizing bo‘yicha qo‘llanmalar, kalkulyatorlar va maslahat xizmatlarini taklif qilishi mumkin. Shuningdek, lizing bozorida ishtirok etuvchi maxsus lizing kompaniyalarining rolini oshirish zarur. Ko‘plab mamlakatlarda (AQSh, Germaniya, Polsha) banklar alohida lizing kompaniyalarini tashkil qiladi yoki ular bilan hamkorlik

qiladi. Bu lizing operatsiyalarini bankning asosiy faoliyatidan ajratib, boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Rivojlangan davlatlarda lizing amaliyoti uzoq tarixga ega. Masalan, AQShda lizing bozori yiliga 500 milliard dollardan ortiq hajmga ega. Yevropada lizing hajmi YaIMning o‘rtacha 5 foiziga yetadi. Xitoyda esa so‘nggi o‘n yillikda lizing bozori yiliga o‘rtacha 20 foizga o‘sgan. Bu mamlakatlarning muvaffaqiyatining asosiy omillari – qulay soliq rejimi, lizing obyektlarini tez va arzon olib qo‘yish imkoniyati, lizingni tartibga soluvchi mustaqil idoralarning mavjudligi va moliyaviy savodxonlikning yuqori darajasidir. O‘zbekiston uchun qo‘shni davlatlar – Qozog‘iston, Rossiya va Turkiya tajribasi ham qiziqarli. Qozog‘istonda 2020-yilda lizing to‘g‘risida alohida qonun qabul qilingan bo‘lib, unda lizing shartnomalari notarial tasdiqlanmaydi, elektron raqamli imzo etarli hisoblanadi. Rossiyada esa lizing operatsiyalari bo‘yicha mulk solig‘idan ozod qilish amaliyoti mavjud. Turkiyada esa kichik biznes uchun davlat tomonidan kafolatlangan lizing dasturlari keng qo‘llaniladi. O‘zbekistonda ham shunga o‘xshash mexanizmlarni joriy etish mumkin. Xususan, “Lizing to‘g‘risida”gi alohida qonunni qabul qilish, Lizingni rivojlantirish agentligini tashkil etish va lizing operatsiyalarini majburiy sug‘urta qilish tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Tijorat banklarida lizing amaliyotining jadal rivojlanishi bir qator ijobiy makroiqtisodiy natijalarga olib keladi. Lizing orqali asosiy kapitalga investitsiyalar oshadi. Korxonalar yangi texnika va asbob-uskunalarni qisqa vaqt ichida sotib oladi, bu esa mehnat unumdorligini oshiradi. Lizing kichik va o‘rta biznesning bank kreditlariga muqobil moliyalashtirish manbai bo‘lib, ularning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Shuningdek, lizing ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etishni tezlashtiradi. Lizing bozorining rivojlanishi

bank tizimining barqarorligini oshiradi, chunki lizing portfeli kredit portfeliga nisbatan past risk bilan tavsiflanadi (lizing obyekti garov bo‘lib qoladi). Bundan tashqari, lizing soliq tushumlarini oshirishga yordam beradi, chunki korxonalarning daromadi va foydasi oshadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida lizing amaliyotini rivojlantirish O‘zbekiston iqtisodiyotining muhim va istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Lizing real sektorning kreditlashga nisbatan qulay, moslashuvchan va risklari past vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bugungi kunda mavjud muammolar – nomukammal qonunchilik, zaif ikkilamchi bozor, past moliyaviy savodxonlik va konservativ bank siyosati – lizing salohiyatining to‘liq ochilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Biroq normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish va lizing mahsulotlarini diversifikatsiya qilish orqali bu to‘siqlarni bartaraf etish mumkin. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, lizing bozori rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari yuqori va kichik biznes barqarorroq. O‘zbekiston ham ushbu tajribalarni o‘zlashtirib, lizing amaliyotini bank tizimining ajralmas qismiga aylantirishi lozim. Kelgusida lizing operatsiyalari hajmini oshirish, yangi lizing mahsulotlarini yaratish va aholi va tadbirkorlarning lizingga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shadi. Shundagina tijorat banklaridagi lizing amaliyoti haqiqiy iqtisodiy o‘sishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2007-yil 30-iyundagi 18/2-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Tijorat banklarida lizing operatsiyalarini amalga oshirish va ularning buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to‘g‘risida Nizom”. – LEX.UZ.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.

3. Karimov, S.A. “Bank ishi va lizing asoslari”. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. – 304 b.

4. Rasulov, B.X., Yusupova, N.I. “Moliyaviy lizing va uning iqtisodiyotdagi roli”. – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 256 b.

5. Xalqaro lizing assotsiatsiyasi (Leaseurope). “Global Leasing Report 2024”. – Bryussel, 2024. – 120 p.

6. Qosimov, A.A. “Lizing operatsiyalarini hisobga olish va tahlil qilish”. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy jurnali, 2023, №2. – 45-52 b.

7. Mirzaev, Sh.R. “Tijorat banklarida lizing risklarini boshqarish”. – Toshkent: Moliya, 2020. – 198 b.

8. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (2024-yilgi o‘zgartirishlar bilan). – LEX.UZ.

9. Rossiya Federatsiyasining “Lizing to‘g‘risida”gi qonuni (2021-yilgi tahrir). – Consultant.ru.

10. Turkiya Respublikasi Markaziy bankining lizing bo‘yicha yillik hisoboti (2023). – Ankara: TCMB.